

УДК 911.2:631.4

Ф. В. Зузук – доктор геологічних наук, професор, завідувач кафедри географії географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Л. К. Колошко – старший викладач кафедри географії географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

З. К. Карпюк – молодший науковий співробітник кафедри географії географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки;

О. Л. Димшиць – молодший науковий співробітник кафедри географії географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки

Долина р. Прип'яті як складова частина структури Української екологічної мережі на території Волинської області

Роботу виконано на кафедрі географії ВНУ ім. Лесі Українки

Охарактеризовано природу долини р. Прип'яті та її компоненти як складники Поліського екологічного коридору.

Ключові слова: Поліський екологічний коридор, природно-заповідний фонд, екологія.

Зузук Ф. В., Колошко Л. К., Карпюк З. К., Димшиць Е. Л. Пойма Припяти в структуре Украинской экологической системы. Рассматриваются природа поймы р. Припяти и ее компоненты как составляющие Полесского экологического коридора.

Ключевые слова: Полесский экологический коридор, природно-заповедный фонд, экология.

Zuzuk F. V., Koloshko L. K., Karpiuk Z. K., Dymshyts O. L. Flood-lands of the River Prypyat in the Structure of the Ecological System of Ukraine. Nature of flood-lands the River Prypyat and its components as constituents of the Polissya ecological corridor is examined.

Key words: Polissya ecological corridor, nature-reserved fund, ecology.

© Зузук Ф. В., Колошко Л. К., Карпюк З. К., Димшиць О. Л., 2010

Постановка наукової проблеми та її значення. У період глобальної еколого-соціально-економічної кризи загострилися взаємовідносини людини та природи, які виявилися в ускладненні екологічної ситуації, екологічних проблем, деградації ландшафтних систем та їхніх складників. Навколишнє природне середовище втрачає свій екологічний потенціал, що негативно позначається на біотичному і ландшафтному різноманітті. Ця обставина змушує людство шукати шляхи гармонізації відносин із природою.

Нині Україна долучилася до виконання програми створення трансєвропейської екологічної мережі [5].

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Географічні аспекти гармонізації відносин суспільства та природи, конструктивні засади раціонального природокористування закладені в наукових працях О. М. Адаменка, Л. П. Царика, І. П. Ковальчука, О. М. Маринича, С. І. Кукурудзи, В. П. Брусака, А. В. Горбенка й ін. Перша інформація про екологічні мережі Волині подається в [3]. На ідеях опублікованих наукових праць ґрунтувалося наше дослідження.

Формулювання мети та завдань статті. Мета цієї роботи – аналіз складових частин природно-територіальних комплексів долини р. Прип'ять, а також природоохоронних об'єктів, які розміщені в її межах. Завдання дослідження полягало в узагальненні опублікованих та фондових матеріалів про природно-територіальні комплекси долини р. Прип'ять у межах Волинської області як складової частини Поліського екологічного коридору.

Матеріали й методи. Матеріалом для проведення досліджень слугували наукові літературні джерела, а також інформаційна база управління охорони навколишнього середовища Волинської області й архівні матеріали "Волиньводпроекту". Під час досліджень використовувались описовий, порівняльний, картографічний методи та метод аналізу й синтезу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. *Поверхневі води.* Річка Прип'ять протікає у Волинській, Рівненській і Київській областях. Вона бере початок у Любомльському районі на Волині. Тече Поліською низовиною здебільшого в низьких заболочених берегах. Долина Прип'яті у верхів'ї простежується слабо, у пониззі вона чіткіша. Заплава розвинута вздовж всієї річки, виділяються також дві надзаплавні тераси. Ширина заплави у верхній течії 2–4 км і більше, а в пониззі 10–15 км, в окремі роки під час повені вона затоплюється водою на кілька місяців. Річище у верхів'ї річки каналізоване, нижче – звивисте, утворює меандри, стариці, багато проток, однією з них сполучена з оз. Нобель, є піщані острови. Ширина русла річки у верхній течії становить до 40 м, у середній – 50–70 м, у пониззі – 100–250 м. Дно Прип'яті піщане та піщано-мулисті. Похил річки 0,08 м/км.

Сточище Прип'яті має добре розвинену гідрографічну сітку. Більшість приток повністю або частково каналізована. Правобережними притоками річки, які течуть територією України, є Турія, Стохід, Стир, Горинь, Ствига, Уборть, Словечна, Солонь, Уж. На території Волинської області протікають Турія, Стир, Стохід, Цир (рис. 1).

Живлення річок змішане. Для водного режиму притаманна тривала весняна повінь, короткочасна літня межень, яка порушується дощовими паводками та майже щорічними осінніми підняттями рівня води. На весну припадає 60–65 % річного стоку, вода підіймається на 1–4 м, на ділянках зі звуженою заплавою – на 7 м. У період весняної повені заплава щороку пересічно на 12 днів повністю затоплюється водою. Бувають і катастрофічні паводки, наприклад у 1999–2000 рр. таким був весняний, а у 2006-му – літній. Останній був спричинений випаданням упродовж місяця 216 мм опадів за норми 61 мм, тобто перевищення сягало 3,6 раза. Замерзає Прип'ять на початку грудня, а скресає наприкінці березня. Колір води визначається переважанням у басейні річки торфово-болотних ґрунтів.

Територія водозбору р. Прип'яті має значну заболоченість (рис. 2). Річка в меліоративному відношенні використовується і як водоприймач осушувальних систем.

Нерівномірність стоку в басейні Прип'яті зумовлена горбистим рельєфом та значним розвитком серед четвертинних утворень глинистих слабопроникливих відкладів, які обумовлюють малу інфільтрацію атмосферних опадів і швидке їх стікання, хоча в низинній і рівнинній смугах Полісся, де малі похили поверхні й значне поширення піщаних добре водопроникливих відкладів, атмосферні опади швидко фільтруються в покривні утворення, а водний режим, відповідно, досить рівномірний.

Крім річок, у гідрографічній сітці Прип'ятського екокоридору значне місце посідають озера різного генезису. За умовами утворення всі озера долини Прип'яті та Шацького поозер'я поділяються на три типи: карстові, льодовикові й річкові (заплавні) [10; 11; 17].

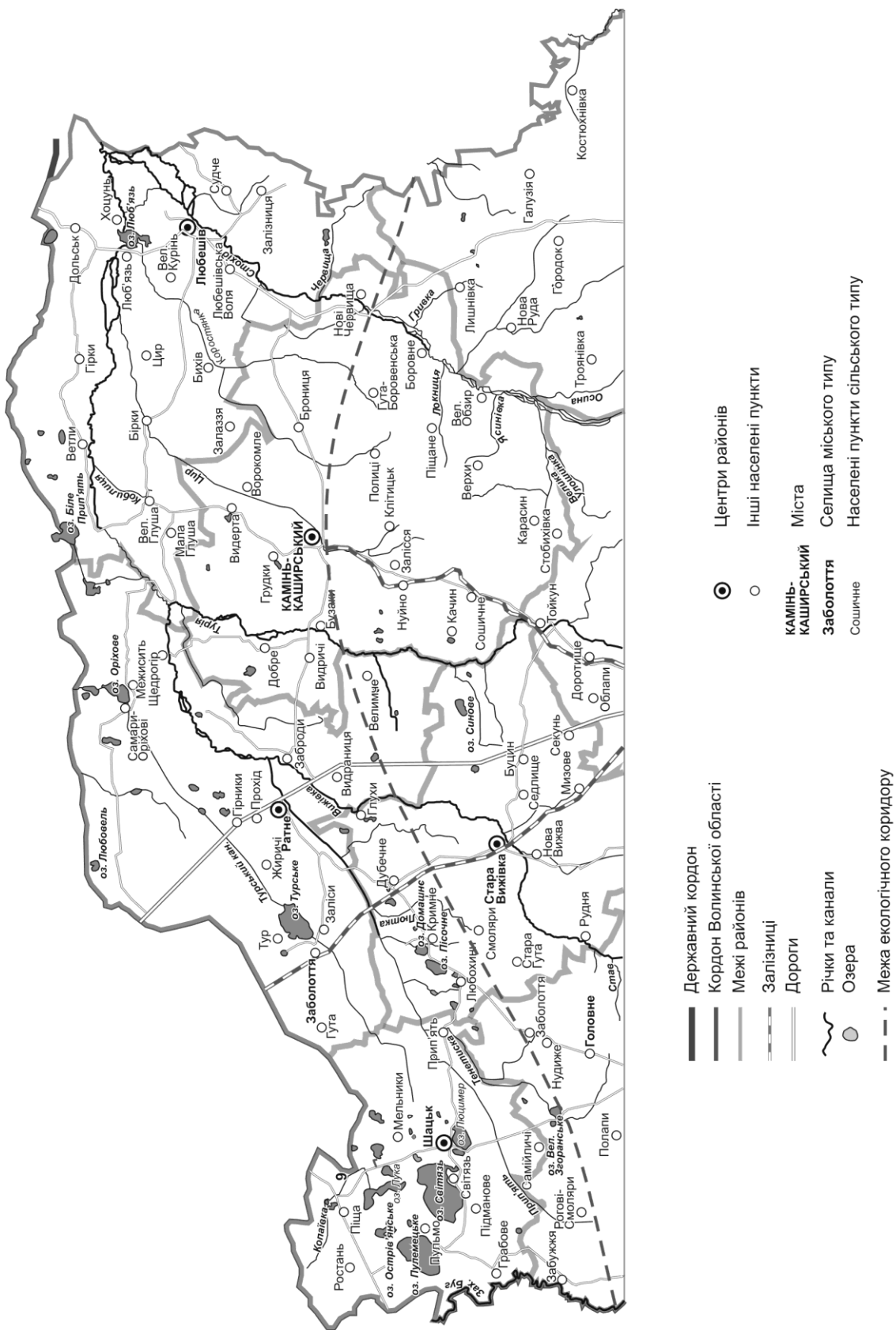

Рис. 1. Картохема Поліського екологічного коридору на території Волинської області

Карстові озера здебільшого є невеликими утвореннями і мають округлу форму. Хоча серед них відомі великі водойми зі значною глибиною, наприклад, Світязь, Сомин, Наболоцьке й ін. Живлення цих озер відбувається за рахунок напірних вод мергельно-крейдяної товщі верхньої крейди. Температура води в цих озерах постійна (+9 °С). Карстові озера, зазвичай, займають безстічні улоговини з незначним власним поверхневим водозбором. Береги цих озер піщані, що височіють над рівнем води на 1–3 м, або низькі, заболочені, з розвинутими торф'яниками. Частина берегової лінії в деяких озерах нечітко виражена і зливається з довколишніми болотними масивами. Прибережне мілководдя має піщане, тверде дно, а на схилах і в центрі водойм воно тверде або мулисте, що залежить здебільшого від площі озера й потужності карстових джерел [10].

Значна частина озер Шацької групи – Луки, Острів'янське, Пісочне та інші – мають водно-льодовикове походження. Такий генезис мають й інші озера долини Прип'яті, наприклад, Тур і Нобель із площею, відповідно, 13,5 і 5,1 км² [11]. Озера льодовикового походження пов'язані з котловинами, упадинами й депресіями, утвореними ерозійною діяльністю льодовиків. Вони в межах Прип'ятської долини поширені нерівномірно. Найбільша їх кількість – на лівобережжі долини Прип'яті, тобто в смузі значного поширення льодовикових і водно-льодовикових відкладів [7; 9; 17].

Озера річкового (заплавного) походження розміщені нерівномірно. Їх найбільше в заплаві р. Прип'ять. Живляться вони атмосферними опадами й ґрунтовими водами. Рівень води в цих озерах збігається з таким у річках. Заплавні озера – це невеликі ділянки древніх русел річок, які відокремлені від сучасних водотоків і мають видовжену, іноді серпоподібну форму з відносно рівними береговими лініями. Більшість серед них невеликі за площею (середня глибина 2–3 м, інколи до 7 м (Люб'язь)). Найбільшими озерами такого типу є Люб'язь – площею 4,4 км², Волянське – 8,0 км², Біле – 3,5 км² [10].

Болотний фонд долини річки Прип'ять у межах Поліського екокоридору. Заболоченість Прип'ятського Полісся в Україні є найвищою і становить понад 10 % [14]. На території Волинської області найбільші площі боліт зосереджені у Любешівському – 28 307,4 га та в Камінь-Каширському – 13 171,2 га районах за відповідної заболоченості (% до площі району) 19,53 і 7,54 % [12–16] (рис. 2). Відсоток заболоченості у Шацькому районі становить 7,52, Ратнівському – 6,9, Старовижівському – 6,06 %. Болота мають важливе значення для відтворювальної здатності ландшафтів, забезпечення екологічної рівноваги, збереження біотичного різноманіття регіону. Основним напрямом сьогоденного господарського використання болотних масивів є осушення та добування торфу, а також рекреаційне навантаження, що часто супроводжуються зміною їх водно-мінерального стану, руйнування органічної речовини, знищенням природного покриву та зміною мікроклімату [8].

Болотний фонд *Шацького* району різноманітний не тільки за типом залягання торфу, а й за рослинністю. Певні площі займають мезотрофні болота. На міжозерних пониженнях переважають трав'янисто-мохові, рідше чагарникові болота.

Найбільші площі боліт на території Пулемецької (386,1 га), Пульмівської (696 га), Ростанської (568,9 га), Світязької (855,5 га), Шацької (2362 га) сільських рад.

Болота, розміщені на території Шацького національного природного парку, відрізняються різноманітною рослинністю. Серед рідкісних видів рослин тут трапляються береза низька, гніздівка звичайна, гронянка півмісяцева, осоки Девелла й затінкова, росичка англійська та середня, жировик Лезеля, журавлина дрібноплідна, пальчатокорінники плямистий і м'ясочервоний, зозулинець блощичний, курочки болотні, морозниковидні й темно-червоні, товстянка звичайна, шейхцерія болотна, занесена в Червону книгу України [2].

Серед рідкісних видів тварин на болотах трапляються махаон, ропуха очеретяна, лелека чорний, чернь білоока, журавель сірий, коловодник ставковий, пульсон великий і середній, пугач, сорокопуд сірий, очеретянка прудка, кутора мала, видра річкова, горностаї, занесений до Червоної книги України, а також деркач, занесений до Європейського Червоного списку. Територія Шацького національного природного парку належить до водно-болотних угідь міжнародного значення [2].

Болотний фонд *Старовижівського* району представлений відповідними заплавами утвореннями. Найбільші площі боліт наявні в Глухівській – 557,1 га, Дубечненській – 663,3 га, Кримненській – 542,9 га, Любохнівській – 584,6 га, Нововижівській – 553,6 га, Поліській – 575,2 га сільських радах.

Рис. 2. Картосхема боліт і заболочених територій в межах Поліського екологічного коридору [1, 6, 8]

Серед рослин на болотах домінують осоки, а серед рідкісних видів рослин тут наявні пальчатокорінник м'ясочервоний, плямистий і травневий. Болота здебільшого зарослі чагарниками лози й вільхою [2].

На приозерних болотах водяться черепаха болотяна, бугай, лунь очеретяний, крижень, курочка водяна, пастушок, очеретянка ставкова, шеврик лучний, чайка, мартин звичайний, крячок чорний, білощокий і білокрилий, полівка-економка, кутора водяна [2].

Ратнівський район відзначається болотним фондом здебільшого відповідних низинних утворень у заплавах річок Прип'яті та Вижівки, а також озер Турське, Теробовичі, Брно, Оріхове, Волянське тощо. У цьому районі значна площа боліт осушена. Найбільші площі боліт наявні в Залухівській – 2483,7 га, Межситівській – 889,2 га, Річицькій – 982,9 га, Самари-Оріхівській – 506 га, Самарській – 1147 га та Щедрогірській – 917 га сільських радах.

Домінантними рослинами боліт заплави річки Прип'яті, гирла Вижівки та навколо озер Оріхове, Оріховець, Брно, Теробовичі, Чисте є осоки. Серед рослин, що тут зростають, трапляється пальчатокорінник м'ясочервоний, занесений у Червону книгу України [2].

Серед тваринного світу поширені бугай, шугайчик, чапля сіра, лунь очеретяний, чайка, коловодник звичайний, грицик великий, погонич звичайний і малий, баранець звичайний і великий, пастушок, курочка водяна, крячки чорні, білокрилі, річкові, білощоки, мартин звичайний, очеретянка велика й ін. [2].

Основу болотного фонду Камінь-Каширського району формують численні болота в долині р. Прип'ять та її притоки Турії [2].

На низинних болотах найпоширенішими є різні види осок. Серед рідкісних видів рослин, занесених до Червоної книги України, тут зростає пальчатокорінник плямистий, а серед червонокнижних тварин трапляється горностаї, видра річкова, лелека чорний і журавель сірий [2].

Основу болотного фонду Любешівського району становлять заплави річок Прип'яті, Стоходу, Циру, а також відповідні природні утворення на північ від озера Люб'язь та на захід від озера Рогізне.

Заплава р. Прип'ять на території Любешівського району відзначається поширенням рідкісних видів рослин (плаун-баранець, пальчатокорінники м'ясочервоний та травневий). Тут трапляються

малопоширені види тварин (махаон, ропуха очеретяна, лелека чорний, орлан-білохвіст, зміїд, беркут, підорлик малий, лунь польовий, журавель сірий, пугач, сорокопуд сірий) [2].

Частина водно-болотних угідь заплав річок Прип'ять та Стоходу, а також оз. Люб'язь мають міжнародне значення як місця оселення водоплавних птахів. Лише незначні площі боліт, на першій надзаплавній терасі р. Прип'ять є перехідними та верховими утвореннями, де зростає журавлина звичайна, а також росичка середня, занесені до Червоної книги України [2].

Найбільші болота розміщені в національному природному парку "Прип'ять–Стохід", сформованому на базі гідрологічних заказників "Великоглушанський", "Ветлівський", "Бірківський", "Гірківський", "Прип'ятський", "Седлищанський".

Природно-заповідний фонд Поліського екокоридору. Серед найцінніших територій долини Прип'яті та Шацького поозер'я, які збереглись у природному, майже первісному, стані можна виділити такі:

- Шацький національний природний парк;
- регіональний ландшафтний парк "Прип'ять–Стохід";
- заплава р. Прип'ять (Любешівський і Ратнівський райони) в межах водно-болотних угідь міжнародного значення;
- заплава р. Стохід (Камінь-Каширський, Любешівський) у межах водно-болотних угідь міжнародного значення;
- заплава р. Турія (Камінь-Каширський, Ратнівський, Старовижівський райони) [6; 16].

Загалом тут сформовано загальну мережу природно-заповідного фонду, що здебільшого охоплює найцінніші території, збережені або майже збережені в їх первісному стані, де охороняються не тільки рідкісні рослини та тварини, занесені до Червоної книги України, а й природно-територіальні комплекси як такі (рис. 3).

У таблиці 1 уміщено список природно-заповідного фонду, розміщений у межах трансєвропейського екологічного коридору [16].

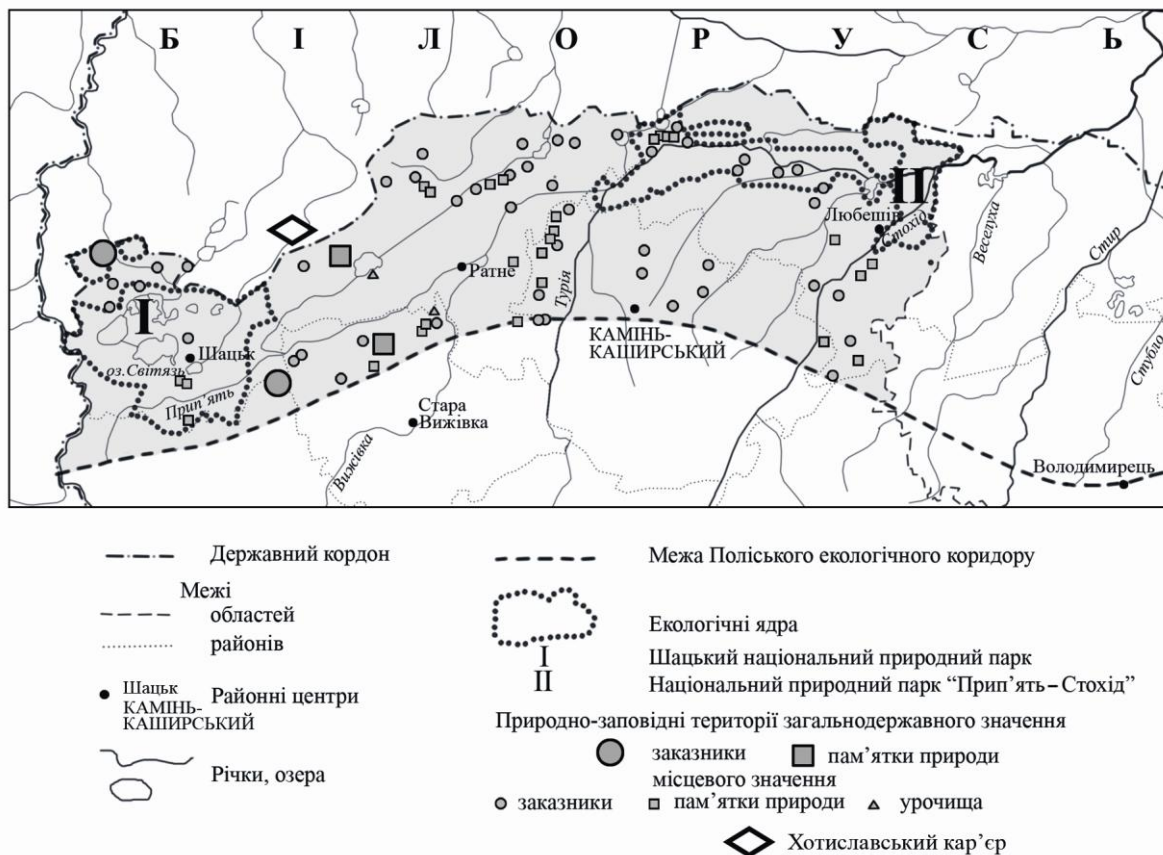

Рис. 3. Картосхема природоохоронних територій у межах Поліського екологічного коридору

Заповідні території в межах екологічного коридору

Район	Значення заповідної території	Назва заповідної території	Місце знаходження	Площа, га	Дата заснування
1	2	3	4	5	6
Шацький	загально-державне	Шацький національний природний парк	с. Світязь	49 043	28.12.83
		Ландшафтний заказник "Чахівський"	с. Прип'ять	72,9	10.12.94
		Ботанічний заказник "Втенський"	с. Ростань	130	25.02.80
	місцеве	Лісовий заказник "Ростанський"	с. Кам'янка	14,6	17.03.94
		Лісовий заказник "Ялинник"	с. Кам'янка	83	09.12.98
		Іхтіологічний заказник "Озеро Соминець"	смт Шацьк	46	26.07.83
		Гідрологічний заказник "Піщанський"	с. Піща	408,5	23.11.79
		Гідрологічний заказник "Пулемецький",	с. Пулемець	519,4	23.11.79
		Ботанічна пам'ятка природи "Дуб-велетень"	смт Шацьк	0,01	27.12.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Сосна і дуб-1"	смт Шацьк	0,01	27.12.72
Ботанічна пам'ятка природи "Сосна і дуб-2"	смт Шацьк	0,01	27.12.72		
Старовижівський	загально-державне	Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва "Дубечне"	с. Дубечне	2	20.08.96
	місцеве	Ботанічний заказник "Білоозерський"	с. Любохини	7	30.12.80
		Ботанічний заказник "Підлузький"	с. Любохини	21,6	30.12.80
		Загальнозоологічний заказник "Смолярівський"	с. Смоляри	1 422	31.10.91
		Орнітологічний заказник "Урочище Костянове"	с. Дубечне	20,3	31.10.91
		Гідрологічний заказник "Вишівський"	між с. Рудня – с. Текля	1 645	17.03.94
		Загальногеологічний заказник "Дюна"	с. Нова Воля	90,1	09.12.98
		Ботанічна пам'ятка природи "Дуб звичайний – велетень"	с. Дубечне	0,1	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Модрина"	с. Дубечне	0,2	31.10.91
		Ботанічна пам'ятка природи "Сосна звичайна"	с. Глухи	0,01	11.07.72
Заповідне урочище "Озеро Ченське"	с. Глухи	52	23.11.79		
Ратнівський	загально-державне	Гідрологічна пам'ятка природи "Озеро Святе"	с. Тур	44	14.10.75
	місцеве	Лісовий заказник "Гірницький"	с. Бородятине	1,1	26.07.83
		Лісовий заказник "Доманівський"	с. Жиричі	0,9	26.07.83
		Лісовий заказник "Кортеліський"	с. Кортеліси	10	26.07.83
		Лісовий заказник "Смольний"	с. Сільце	1 401	03.03.93
		Загальнозоологічний заказник "Липине"	с. Заболоття	3 294	26.05.92
		Гідрологічний заказник "Броно"	с. Самари	67	17.03.94
		Гідрологічний заказник "Гірницьке болото"	с. Залісся	120,5	17.03.94
		Гідрологічний заказник "Залухівський"	с. Залухів	839,4	03.03.93
		Гідрологічний заказник "Озеро Радожичі"	с. Гірники	109,7	16.10.96
		Гідрологічний заказник "Озеро Чисте"	с. Броди	58	03.03.93
		Гідрологічний заказник "Озерця"	с. Язавни	661	03.03.93
		Гідрологічний заказник "Оріхівський"	між селами Межисить, Самари-Оріхівські, Березники, Залісся	824	16.10.96
		Гідрологічний заказник "Річицький"	с. Річиця	1 046,8	17.03.94
		Гідрологічний заказник "Урочище Плав"	с. Велимче	16,4	17.03.94
Гідрологічний заказник "Урочище Терешкове"	с. Велимче	9,3	17.03.94		
Гідрологічний заказник "Щедрогірський"	с. Щедрогір	700	04.09.85		

1	2	3	4	5	6
Ратнівський	місцеве	Ботанічна пам'ятка природи "Велимченська дача"	с. Велимче	36,2	12.02.97
		Ботанічна пам'ятка природи "Гірницький ялинник"	с. Гірники	2,1	20.11.86
		Ботанічна пам'ятка природи "Дуби звичайні"	с. Гірники	0,01	17.03.94
		Ботанічна пам'ятка природи "Кедр сибірський"	с. Поступель	0,01	11.07.72
		Зоологічна пам'ятка природи "Кортеліська дача"	с. Гірники	5,2	15.12.78
		Зоологічна пам'ятка природи "Ялиновий ліс"	с. Гірники	4,5	15.12.78
		Заповідне урочище "Озеро Тур"	с. Тур	1 235	23.11.79
Камінь-Каширський	місцеве	Ландшафтний заказник "Мішеч"	с. Воєгоща	68	26.05.92
		Ландшафтний заказник "Святобузаківський"	с. Бузаки	2 704,9	26.05.92
		Ландшафтний заказник "Сірче"	с. Добре	194,7	26.05.92
		Лісовий заказник "Поступельський"	с. Катуш	12	17.03.94
		Ботанічний заказник "Заласький"	с. Велика Глуша	35,5	30.12.80
		Ботанічний заказник "Поступельський журавлиник"	с. Видричі	8,6	17.03.94
		Гідрологічний заказник "Озеро Лука"	с. Грудки	59,8	26.05.92
		Гідрологічний заказник "Озеро Озюрко"	с. Воєгоща	6,9	26.05.92
		Гідрологічний заказник "Турський"	між с. Личини – с. Черче	3 940	26.05.92
		Ботанічна пам'ятка природи "Берізка"	с. Видричі	3,4	17.03.94
		Ботанічна пам'ятка природи "Смерека"	с. Добре	0,01	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Соснінка"	с. Добре	0,6	17.03.94
		Зоологічна пам'ятка природи "Чапля"	с. Хотешів	5,3	31.10.91
		Зоологічна пам'ятка природи "Чорний бусол"	с. Добре	8,5	31.10.91
Любешівський	місцеве	Регіональний ландшафтний парк "Прип'ять–Стохід"	Долини річок Прип'ять і Стохід	22 628	04.05.95
		Орнітологічний заказник "Новочервищанський"	с. Лобна	153,5	03.03.93
		Загальнозоологічний заказник "Тоболівський"	с. Віл	108	31.10.91
		Гідрологічний заказник "Березичівський"	с. Березичі	6,3	18.03.82
		Гідрологічний заказник "Бірківський"	с. Бірки	850	04.09.85
		Гідрологічний заказник "Великоглушанський"	с. Велика Глуша	360	23.11.79
		Гідрологічний заказник "Ветлівський"	с. Ветли	600	23.11.79
		Гідрологічний заказник "Гірківський"	с. Гірки	400	23.11.79
		Гідрологічний заказник "Прип'ятьський-1"	с. Любешівська Воля	340	04.09.85
		Гідрологічний заказник "Прип'ятьський-2"	с. Любешівська Воля	220	04.09.85
		Гідрологічний заказник "Прип'ятьський-3"	с. Деревок	320	04.09.85
		Гідрологічний заказник "Рогізенський"	с. Ветли	610,2	09.12.98
		Гідрологічний заказник "Седлищенський"	с. Седлище	350	23.11.79
		Гідрологічний заказник "Цирський"	с. Цир	210	23.11.79
		Ботанічна пам'ятка природи "В'язівенська"	с. В'язівне	0,1	09.12.98
		Ботанічна пам'ятка природи "Група дубів-1"	с. Ветли,	0,2	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Група дубів-2"	с. Ветли	0,3	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Ділянка лісу-1"	с. Ветли	5,8	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Ділянка лісу-2"	с. Ветли	1,7	11.07.72
		Ботанічна пам'ятка природи "Сосна веймутова"	с. Любешівська Воля	0,5	09.12.98
Зоологічна пам'ятка природи "Листяний ліс"	с. Березичі	0,7	29.09.75		
Парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва "Любешівський"	смт Любешів	12	11.07.72		

Меліоративні системи. Список основних осушувальних систем, які розміщені в межах екокоридору, наведено в табл. 2. Схема їх розміщення показана на рис. 4.

Відомо, що зона впливу меліоративних об'єктів на довкілля залежить від структурних особливостей екосистеми. У процесі взаємодії меліоративних об'єктів і екосистем відбувається їхня перебудова в геоструктурному й функціональному відношеннях. Тому необхідний ґрунтовний аналіз й узагальнення багаторічних спостережень за станом та експлуатацією меліоративних земель. Це дало б можливість розробляти й послідовно здійснювати цілеспрямовані заходи для створення сприятливої екологічної обстановки в межах цих площ.

Таблиця 2

Основні осушувальні системи в межах екокоридору

№ систем	Назва меліоративної системи	Загальна площа, га	Гончарний дренаж
9	Копайвська	3684	479
35	Регулювання р. Прип'ять	26 221	10 511
124	Глухівська	1297	1192
125	Турська	9120	4921
126	Заболотівська	3365	2008
138	Поступельська	382	360
140	Залухівська	1257	321
144	Щедрогірська	1974	1407
145	Річицька	811	313
156	Цирська	15 418	9594
157	Полицька	6633	4379
159	Коростинська	3531	3107
162	Бихівська	3153	1260
160	Щорсівська	2395	2131
171	Горківська	2222	338
175	Дольська	779	391
177	Щитинська	1454	1243
178	Ветлицька	311	126

Примітка. Таблиця сформована на матеріалах фондів Інституту "Укрдіпродгосп".

Відомо, що на осушувальних системах за певних умов може зростати продуктивність ґрунтів і покращуватися умови господарювання, проте змінюються умови розвитку природних біоценозів [4]. На сьогоднішні екологічні проблеми спричинені припиненням використання осушених земель та порушенням їх експлуатаційних норм, що призводить до заростання та замулення водоприймачів, а також несвоєчасного відводу дренажного й поверхневого стоку з експлуатованих угідь.

Рівень антропогенного навантаження на природні екосистеми, складність й унікальність природних умов долини Прип'яті зумовлюють необхідність контролю за екологічним станом цієї території та осушувальних систем, які там розміщуються.

Під час повені здійснюється багато запобіжних заходів, зокрема відкачування води насосними станціями, відкриваються шлюзи всіх гідротехнічних споруд, розчищаються меліоративні канали тощо. Це дає змогу збільшити пропускну здатність русел водостоків. Проте, незважаючи на всі згадані заходи, у разі великих повеней, як це було 15 вересня 2006 р., підтоплюються значні площі посівів. Так, у 2006-му було підтоплено 39,3 тис. га посівів. Вода знищила значну частину врожаю на всіх осушувальних системах, розміщених у долині Прип'яті. При таких повеневих стихіях можуть затоплюватися та підтоплюватися до 17 населених пунктів і понад 44 тис. га землі. Усе це засвідчує, що зниження рівня небезпеки можливе лише шляхом відновлення та гідротехнічного збільшення пропускну здатності р. Прип'ять.

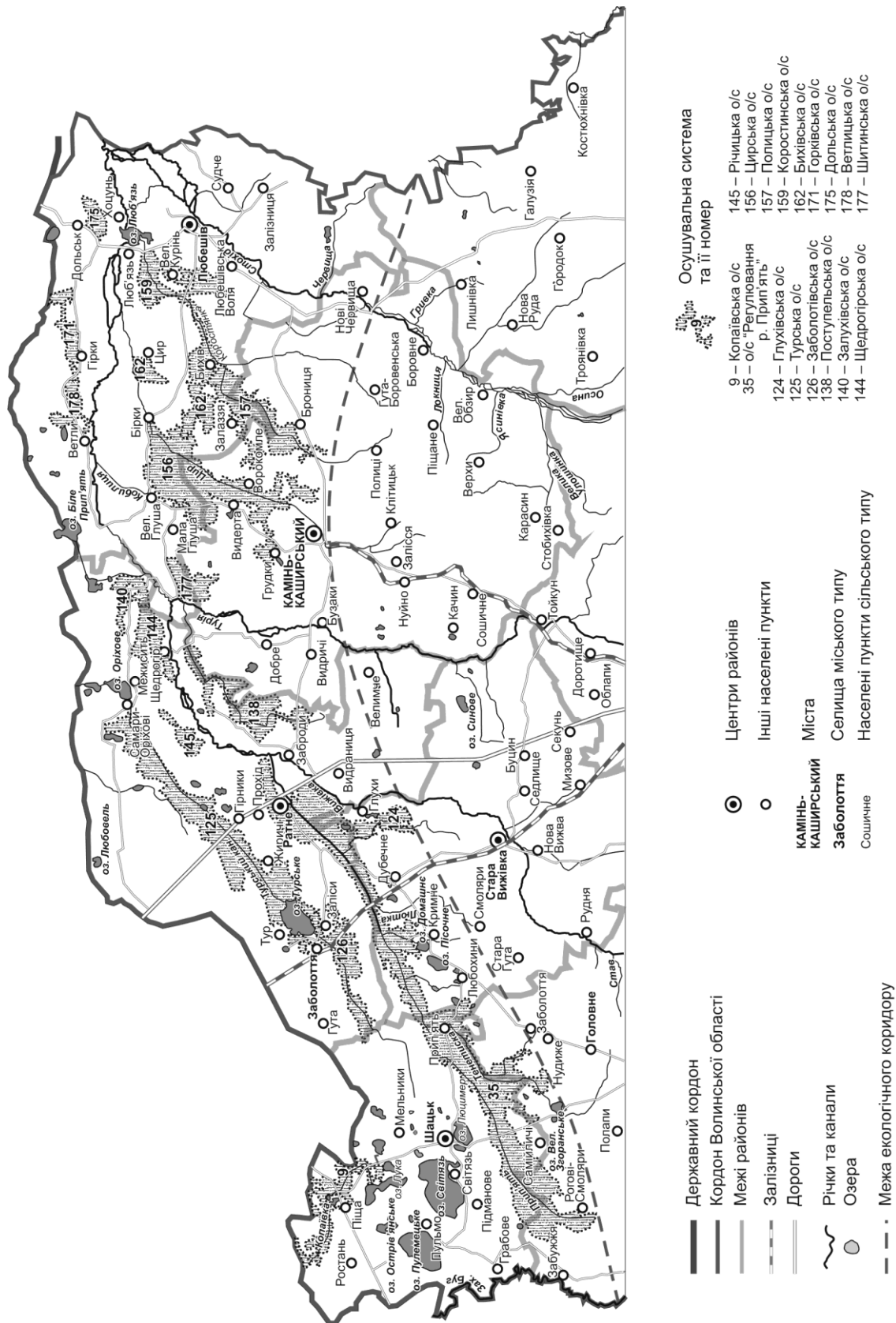

Рис. 4. Картохема головних осушувальних систем р. Прип'ять

Сьогодні майже вся долина р. Прип'яті на північному сході Волинської області разом із пригирловою частиною долини р. Стохід із 2007 р. входять до Прип'ять-Стохідського національного природного парку. Після переведення Прип'ять-Стохідського ландшафтного парку у статус національного заслуговують на увагу наміри керівництва парку на його розширення шляхом приєднання розміщених у долині р. Прип'ять та її приток територій осушувальних систем, що нині розміщені за межами парку. Це потребує комплексного оцінювання тих змін природних складових частин цих територій, які сформувалися під впливом осушення, спрямлення русел річок, будівництва дамб і гребель. Усе це, без сумніву, підсилить комплексну екологічну мережу, яку необхідно формувати в долині р. Прип'ять, залучаючи меліоративні системи, де вона слугує водоприймачем [5].

Для оцінювання впливу на екологічну обстановку руслопоглиблюючих і берегозахисних споруд насамперед треба враховувати стан осушувальних систем. Останні на ділянці річкової долини Прип'яті від Вишівського водозабору до оз. Люб'язь охоплюють площу до 5000 га, де розміщуються Підкормильська, Дольська, Ветлівська, Горьківська й частина Коростенської меліоративних систем. Щодо гідротехнічного аспекту – це осушувальні системи різного типу: польдерні, з гончарним дренажем, відкритою сіткою каналів та ін. Відносно сільськогосподарського використання ці системи відзначаються різним співвідношенням ріллі, пасовищ, сіножатей.

Більша частина площ згаданих вище систем належить до польдерного типу, тому оптимальний рівень ґрунтових вод у них підтримується гідротехнічно. Насосні станції, розміщені на цих системах, скидають води до р. Прип'ять. Дуже важливим екологічним чинником є антропогенний вплив на осушувальні системи. Сільськогосподарське використання осушених земель за останні 10 років істотно зменшилося. Це призвело до скорочення надходжень у дренажні води решток мінеральних добрив і пестицидів, а отже й до р. Прип'ять, що можна трактувати як позитивний момент, проте є і негативна складова – це збільшення зростання бур'янистої рослинності та чагарників на осушених землях, які не використовуються й не експлуатуються.

Ґрунти. Під впливом осушення в межах екокоридору змінювався і ґрунтовий покрив, що здебільшого був сформований дерново-підзолистими, дерновими й болотними різновидами, які поділяються на ґрунтово-меліоративні групи [15].

Дерново-, скрито-, слабо-, середньо-підзолисті піщані й супіщані, глинисто-піщані ґрунти. Ці ґрунти утворені на водно-льодовикових давньоалювіальних відкладах, морені, елювії твердих карбонатних порід. Вони займають рівнини, невисокі підвищення, рідше – пагорби. Ґрунотвірними породами є піщані водно-льодовикові відклади, іноді морена й елювій твердих карбонатних порід. Ці ґрунти мають невелику товщину гумусового горизонту – 15–20 см. У їхньому профілі немає твердих прошарків, які могли б затримувати воду. Ґрунтові води – на глибині 2,0–2,5 м. Меліоративні заходи для цих ґрунтів переважно полягають в агротехніці задля покращення водно-повітряного режиму ґрунту.

Дерново-, скрито-, слабо-, середньо-підзолисті глеєві піщані, супіщані та глинисто-піщані ґрунти в комплексі з болотними, дерновими й торфово-глеєвими ґрунтами. Дерново-, скрито-, слабопідзолисті глеєві ґрунти займають понижені ділянки. Морфологічні властивості їх подібні до властивостей глеюватих ґрунтів. Горизонт оглеєння починається з півметрової глибини від поверхні. Підстиляючими породами тут є ущільнені піски, суглинки й супіски, які відіграють роль водотриву, тому рослини забезпечені вологою впродовж усього вегетаційного періоду. Ґрунти цієї групи не родючі, тому розширення сільськогосподарських угідь за рахунок освоєння цих земель недоцільне.

Сірі опідзолені ґрунти. До цієї групи належать світло-сірі, світло-сірі оглеєні й сірі ґрунти супіщаного та піщано-легко-суглинкового механічного складу. Вони сформовані на лесових карбонатних породах легкосуглинкового механічного складу на підвищених ділянках плато й слабо пологих схилах. Гумусовий горизонт їх відповідає товщині орного шару (20–34 см). Нижче йде щільний ілювіальний горизонт потужністю 16–38 см коричнево-бурого кольору, горіхуватої структури, середньосуглинкового механічного складу. Карбонати трапляються на глибині 120–170 см.

Світло-сірі й сірі глеюваті ґрунти мають ознаки оглеєння в материнській породі у вигляді сизих прошарків й іржаво-охристих плям. Унаслідок наявності щільного ілювіального горизонту світло-сірі й сірі ґрунти відзначаються недостатньою водопроникністю. Для покращення їх фізичних

властивостей необхідно поступово поглиблювати орний шар із унесенням органічних і мінеральних добрив. Описувані ґрунти розміщуються в умовах недостатнього зволоження, тому вся агротехніка повинна бути спрямована на збереження вологи.

Дернові, глесві короткопрофільні зв'язно-піщані й супіщані ґрунти. У цю групу входять комплекси дернових оглесених супіщаних, зв'язно-піщаних і легкосуглинкових ґрунтів.

Усі дернові ґрунти розміщуються в заплавах річок і перебувають в умовах надмірного зволоження. Ґрунтові води залягають на глибині 60–70 см. Типовим для цих ґрунтів є підвищений вміст гумусу в їх верхніх горизонтах. Для ефективного їх використання необхідне осушення з подальшим регулюванням рівня ґрунтових вод, унесення органічних і мінеральних добрив, поглиблення орного шару без вивертання на поверхню оглесеного горизонту. Ґрунтові води в період вегетації необхідно утримувати на глибині 70–100 см, а навесні під час сівби – на глибині 50–60 см.

Болотні мінеральні супіщані, піщані та зв'язно-піщані, торфовисто- і торфово-глейові ґрунти. Вони сформувалися в пониженнях ландшафтних рівнин, на заплавах річок і постійно перебувають у стані перезволоження. Болотні ґрунти відзначаються оглеєністю всього профілю. Торфовисто- і торфово-глейові ґрунти мають заторфований верхній горизонт, або шар торфу завтовшки до 40 см. Ґрунти цієї групи добре гумусовані, потужність гумусових горизонтів – 20–40 см. Під гумусовим горизонтом або торфом, залягає перехідний горизонт сіро-сірого кольору. Середня глибина його залягання сягає 40–50 см, нижче в болотних ґрунтах з'являється вода. Першочерговим завданням при використанні цих ґрунтів є двобічне регулювання водного режиму.

Торфовища неглибокі, середньо-глибокі та глибокі. Торфові ґрунти займають найпониженіші елементи рельєфу в басейні Прип'яті й розміщені і самостійними масивами, і в комплексі з іншими ґрунтами. За ботанічним складом торф осоковий, осоково-різнотравний, гіпново-осоковий, очеретяно-осоковий.

Сьогодні торфовища басейну річки Прип'ять частково заболочені. Ґрунтові води розміщуються близько від поверхні. Частина торфовищ вже осушено й освоєно. На осушених торфовищах відбувається мінералізація та просідання торфу.

Меліорація й сільськогосподарське використання торфовищ сприяє зменшенню її загальної пористості та вологемкості. Найпомітніші зміни відбуваються у верхньому шарі ґрунту. Варто зауважити, що при осушенні басейну р. Прип'ять відбулися зміни фізичних і хімічних властивостей усіх типів ґрунтів.

Проведені дослідження засвідчують, що через 10–15 років після введення в експлуатацію осушувальних систем потужні торфовища перетворюються на малопотужні, а малопотужні – на болотні ґрунти, а болотні ґрунти – на глейові. Темпи спрацювання залежать не тільки від генезису торфів і підґрунтя, а й від особливостей використання, водорегулювання та експлуатації осушених земель. На прикладі ґрунтів басейну р. Прип'ять видно, що багато торфовищ спрацювалися, мінералізувалися і трансформувалися в торфово- і торфовисто-болотні утворення. Збільшилася частка глейових і глейоватих ґрунтів.

Останнім часом над природою долини р. Прип'ять та Шацького поозер'я нависла серйозна небезпека, яка пов'язана з будівництвом у Білорусі Хотиславського кар'єру, який розміщується на віддалі декількох кілометрів від границі з Україною (рис. 3). На цьому кар'єрі згідно з проектом спочатку буде добуватися кварцовий пісок, а пізніше – крейда. Загроза полягає в тому, що кар'єр відкриє водоносний горизонт не тільки четвертинних відкладів, а й крейди писальної. Відомо, що верхній шар крейди, а це 30–40 м, є тріщинуватим і відповідно водоносним. Ураховуючи, що гіпсометрично Шацьке поозер'я розміщується на 60 м вище кар'єру, а також відкриваються два водоносних горизонти, сформується гідрогеологічна лійка, у сферу впливу якої попадає заказник "Липине", частина Шацького національного природного парку, імовірно, оз. Світязь, а також оз. Турське та Копаївська, Верхньоприп'ятська й Турська осушувальні системи, де рівень ґрунтових вод може понизитися до 1 м. Це впливатиме на дзеркало вод озер, боліт, ґрунтів. Виникне проблема води в багатьох населених пунктах. Загалом відбудеться ланцюгова реакція непоправних змін природи Поліського екологічного коридору.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Природоохоронна система передбачає включення до своєї структури біотичних й абіотичних складових природних геосистем та антропогенізованих ландшафтів, що пов'язані між собою територіально та функціонально й буде забезпечувати стабілізацію екологічних умов, збереження біорізноманіття та формування єдиного екоєволюційного простору.

Різноманітність природних умов долини Прип'яті та певні рівні організації заповідної справи є об'єктивною передумовою формування різнорангових складових природоохоронних систем у межах трансєвропейського екологічного коридору, що вимагає подальших досліджень.

Література

1. Атлас Волинської області / відп. ред. Ф. В. Зузук. – 2-ге вид. – М. : ГУГК, 1991. – 42 с.
2. Болотний фонд Волинської області / упор. М. Химин / [Мігас С. В., Якубишена С. Г., Петрук В. Й., Химин М. В.]. – Луцьк : Ініціал, 2003. – 24 с.
3. Грищенко Ю. М. Екологічні мережі Волині / Ю. М. Грищенко, М. С. Яковишина // Наук. вісн. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2007. – № 11, ч. 2 : Шацький нац. природ. парк : регіон. аспекти, шляхи та напрями розвитку. – С. 104–108.
4. Ґрунти Волинської області / за ред. М. Й. Шевчука; М. Й. Шевчук, П. Й. Зіньчук, Л. К. Колошко та ін. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – 164 с.
5. Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки // Рід. природа. – 2001. – № 1. – С. 60–70.
6. Залеський І. І. Обґрунтування виділення екологічного коридору у Поліському краї України / І. І. Залеський, Ф. В. Зузук // Збереження та відтворення біорізноманіття природно-заповідних територій : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 80-річчю Рівнен. природ. заповідника, м. Сарни, 11–13 черв. 2009 р. – Рівне : ВАТ “Рівнен. друк.”, 2009. – С. 39–42.
7. Зузук Ф. Озерні плеса Стохід-Стирського межиріччя / Ф. Зузук, І. Залеський, М. Михальчук // Озера й штучні водойми України : сучасний стан і антропогенні зміни : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 трав. 2008 р. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 39–52.
8. Зузук Ф. Органогенна природа боліт Волинської області / [Ф. Зузук, Л. Колошко, В. Кобись, В. Мазурець] // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – № 4. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – С. 42–52.
9. Ільїн Л. Лімно-географічний аналіз озерних комплексів Західноукраїнського Полісся / Л. Ільїн // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. за матер. наук.-практ. конф., 22–24 верес. 2005. – № 2. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2005. – С. 105–110.
10. Ільїн Л. В. Лімнокомплекси українського Полісся. Т. 1. Природничо-географічні основи дослідження та регіональні закономірності. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 314.– Т. 2. Регіональні особливості та оптимізація. – С. 398.
11. Ільїн Л. В. Озера Західного Полісся : особливості поширення, класифікації / Л. В. Ільїн // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – № 1. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – С. 73–78.
12. Ільїна О., Кукурудза С. Болотні геоконплекси Волині / О. Ільїна, С. Кукурудза : монографія. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2009. – 242 с.
13. Ільїна О. Геоєкологічний стан та зміни болотних комплексів Волині / О. Ільїна // Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. – № 3. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. – С. 102–106.
14. Ільїна О. Сучасний стан і проблеми збереження болотних геоконплексів Волині / О. Ільїна, С. Кукурудза // Озера та штучні водойми України : сучасний стан й антропогенні зміни : матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф., 22–24 трав. 2008 р. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. – С. 196–199.
15. Колошко Л. К. Меліоративне осушення в межах Шацького національного природного парку та охорона водно-болотних угідь / Л. К. Колошко, Ф. В. Зузук // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Геогр. науки. – № 1. – Луцьк : Ред.-вид. від. “Вежа” Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – С. 191–195.
16. Природно-заповідний фонд Волинської області / упор. : М. Химин та ін. / Огляд територій і об'єктів природно-заповідного фонду в розрізі районів. – Луцьк : Ініціал, 1999. – 48 с.

17. Сондак В. В. Озера Волинського Полесья України и их пространственно-временные измерения / В. В. Сондак, Н. А. Клименко, И. В. Гриб. // Міжвідом. темат. наук. зб. – X. ; Луцьк : [б. в.], 2002. – Кн. 4 : Агрохімія і ґрунтознавство. – С. 98–105.

Адреса для листування:

43025, м. Луцьк, просп. Волі, 13,

Волинський національний університет імені Лесі Українки,
географічний факультет

Статтю подано до редколегії
03.06.2010 р.